

je sam taj subjekt ... (1. c., str. 235) 'čovjek', ne onaj Feuerbachov, nego onaj kojeg proletarijatu valja ozbiljiti je ... pojmovna mitologija. Ali neizbježna pojmovna mitologija ... Srodnost Hegela i Marxa — s pravom zaključuje Révai — još je veća nego u Lukásevoj postavci (Einstellung)" (1. c., str. 236).

Ova srodnost tek pokazuje bitnu razliku: „subjekt“ nije „čovjek“ ni „društvo“, nego, Marx je to vidio i nije vidio — *rad sam* (kontinuirani rast „proizvodnih snaga“) koji je stupio na mjesto, ne samo Weltgeista (Révai, 1. c., str. 234) nego i apsolutne ideje.

Pri pažljivoj lektiri, ne stupa, dakle na mjesto apsoluta (apsolutnog pojma, ideje) zapravo čovjek ni priroda („materija“)⁵⁶ ni čovjek + priroda, nego *rad*. Nije, naravno, riječ o pukom materijalnom, još manje „duhovnom“ radu⁵⁷, ni sumativno: o materijalnom + duhovnom radu, nego o *radu samom po*

⁵⁶ Tako E. Bloch na mnogo mjesta u svom opusu, usporedi, na primjer, Philosophische Aufsätze, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1969, str. 564—565: „Materija je ... krijo svih oblikovanja (Gestaltungen), dakle i onih koja dolaze u jednoj prirodi koja sama nije niipošto prošlost (ein Vorbei) ...“ (pisano 1954). Navlastito o tom u 7. svesku sabranih djela pod naslovom Das Materialismusproblem, seine Geschichte und Substanz, Suhrkamp, Frankfurt. M. 1972, passim. Usporedi „kritiku“, u zlonamjernom članku R. Rochhausenä, Zum Blochschen Materiebegriff, u „Ernst Blochs Revision des Marxismus“, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin (Ist.) 1957, str. 71—91, na temelju rukopisa poznatog pod naslovom Geschichte und Gehalt des Begriffs Materie.

⁵⁷ Usporedi L. Landgrebe, Das Problem der Dialektik, u Marxismusstudien, Dritte Folge, Mohr, Tübingen 1960, str. 49. i passim; E. Metzke, Mensch und Geschichte im ursprünglichen Ansatz des Marxschen Denkens, u Marxismusstudien, Zweite Folge, Mohr, Tübingen 1957, passim.